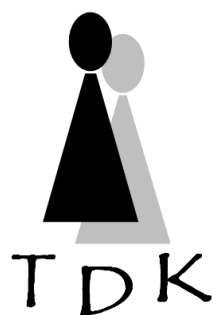

A magyarországi németek sorsa a második világháború után

Tudományos Diákköri Dolgozat

Jelige: gha753

Dátum: 2013. március 23.

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. A nagyobb közösség szintje: általános áttekintés	4
2.1. <i>A magyarországi némettség rövid története</i>	4
2.2. <i>A „malenkij robot” rövid története</i>	6
2.3. <i>Kitelepítések 1944-1945-ben</i>	8
2.4. <i>A magyar kormányzat reakciói</i>	12
3. A kisebb közösség szintje: a fegyverneki események	12
4. Az egyén szintje: személyes történelem	15
4.1. <i>Engárt Mihály története</i>	16
5. Az események utóhatása	20
5.1. <i>Népességveszteség</i>	20
5.2. <i>A kárpótlás</i>	21
6. Lezárás	22

Irodalomjegyzék

1. Bevezetés

A történelemmel és a múlttal való foglalkozás mindig is fontos volt az emberek életében, mert ha okosan értelmezzük, sokat tanulhatunk a múltból, és segíthet abban, hogy ne ismétlődjenek meg múltbéli hibáink. Különösen igaz lehetett volna ez a XX. századra, melynek rémségekkel teli története sok mindenre megtaníthatta volna az embereket. A múltra pedig akkor is emlékezni kell, ha fájdalmas emlékeket és tragédiákat hordoz. Ami pedig talán még ennél is fontosabb, hogy ezeket az emlékeket meg kell osztanunk az utókorral, hogy könnyítsünk a terhünkön, s hogy az utánunk következő nemzedékek is megismerjék a történetünket.

Dolgozatom témája, a malenkij robot története és a német származásúak meghurcoltatása a második világháború után vegyes érzésekkel töltött el, hiszen egyik felmenőm által közvetve én is érintett vagyok a lezajlott eseményekben. Apai nagymamám családja ugyanis német származású volt, így édesapját 1945 januárjában kényszermunkára hurcolták a Szovjetunióba, ahonnan nem is tért haza. Hihetetlennek tűnhet, de ez a tragédia még ennyi év távlatából is befolyásolja a család életét. Ezért határoztam el, hogy igyekszem jobban megismerni a történelemnek ezt a korszakát. Ez vezetett ennek a dolgozatnak a megírására, amelyben természetesen személyes elfogultság nélkül, objektíven kívánom megvizsgálni a történelmi eseményeket.

Először röviden áttekintem a magyarországi német nemzetiség történetét, majd a „malenkij robot” általános viszonyait írom le a rendelkezésre álló szakirodalom elemzésén keresztül, részletesen kitérve a Tiszántúl, azon belül is Jász-Nagykun-Szolnok megye vidékére, ahol a családom abban az időben lakott. Végül pedig közlöm nagymamámmal készített interjúmat, ezen keresztül mutatva be az események hatását az egyes emberek és közösségek életére. A malenkij robot jelenségét tehát három szinten fogom vizsgálni: először adok róla egy általános áttekintést, majd leírom, hogy hogyan hatottak a történések egy kisebb közösségre, vagyis Fegyvernek községre, végezetül pedig az egyén szintjén veszem górcső alá a jelenséget. Munkám során elsősorban a már meglévő szakirodalomra támaszkodtam, valamint igyekeztem személyes, családtörténeti jellegű kutatásokkal kiegészíteni az ezekben olvasottakat.

2. A nagyobb közösség szintje: általános áttekintés

2.1. A magyarországi németiség rövid története

A történelmi Magyarország területén már az Árpád-kortól kezdve éltek németek, a legkorábban a X-XI. században kezdtek betelepülni, és nagy szerepet játszottak a keresztény hit elterjesztésében és a kori magyar állam közigazgatásának kiépítésében. Az ekkor érkezett németek főleg kézművességgel és kereskedelemmel foglalkoztak, így elsősorban a városokban telepedtek le. Az első nagyobb méretű és összefüggő német (szász) közigazgatási egység Dél-Erdélyben alakult ki, ahol II. András király (1205-1235) telepítette le őket. Itt várakat és városokat építettek, emellett pedig bányászattal és kereskedelemmel foglalkoztak. Az 1437-es kápolnai unió pedig Erdély három rendi nemzetének egyikeként, a magyar nemességgel és a székely előkelőkkel egyenrangú, kiváltságos népcsoportként definiálta őket. Szintén a XIII. században indult meg a német ajkúak bevándorlása a Felvidékre is, elsősorban a Szepességbe (Lőcse, Késmárk, Igló), majd pár évtizeddel később a bányavárosokba (Besztercebánya, Selmecebánya). De német többségűek voltak a nagyobb városok, például Pest és Pozsony is, elsősorban azért, mert ők foglalkoztak kézműiparral és kereskedelemmel. A középkorban betelepült németeket összefoglalóan szászoknak nevezte a népnyelv, ám ez nem a származási helyükre, hanem a kiváltságaikat összefoglaló úgynevezett szász jogra vonatkozott. Ez többek között azt jelentette, hogy a szászok közigazgatásilag közvetlenül a királynak voltak alárendelve, így függetlenek voltak a vármegyék rendszerétől. Emellett pedig önálló igazságszolgáltatással is rendelkeztek, melynek alsó fokú tisztségviselőit, valamint a papjaikat is önállóan választották, sőt, a királyi hadseregben is külön egységet alkottak (Bellér: 1981). Az önállóságukat pedig kívülről sem lehetett megbontani, hiszen szász földön magyar nemesek nem szerezhettek birtokot. Saját, német nemesi réteg azonban nem minden térségben alakult ki, vagy ahol kialakult, ott is hamar elmagyarosodott, így a német nemzetiség is csonka társadalmat alkotott. A német nemzetiségű városi népességet a királyok, például IV. Béla (1235-1270) vagy IV. Kun László (1272-1290) is támogatta, hiszen rájuk támaszkodhatott a nemességgel szemben, emellett pedig pótolta a tatárjárás során elpusztult népességet.

A középkorban betelepült szászoktól megkülönböztették azokat a németeket, akik a XVIII. századtól kezdve érkeztek, elsősorban a háborúk (török kiűzése, Rákóczi-szabadságharc) során elnéptelenedett alföldi területekre. Őket általában a munkaerő nélkül maradt földesurak, vagy sok esetben a kormányzat telepítette le, és elsősorban gazdálkodással foglalkoztak. A betelepítések nagy része a Bácska-Bánát térségében zajlott, de ekkor kerültek a svábok az úgynevezett dunai Svábföld (Baranya, Tolna) területére valamint Szatmárba is (pl.

Szatmárnémeti környéke). A trianoni békeszerződés után az etnikailag homogénné váló ország legnagyobb létszámú nemzetisége lesz a németiség, ám létszámuk az asszimilálódás következtében folyamatosan csökkent (Bellér: 1981). Összefüggőbb német szigetek Dél-Erdélyben, Baranyában és a Duna-Tisza közén alakultak ki, a városi népesség, például Pest fokozatosan elmagyarosodott. Magyarország német befolyás alá kerülésével azonban a tendencia megfordult, és többen vallották magukat németnek, mint előtte (ezt mutatja például az is, hogy sokan a korábban magyarosított családnevüket visszanevetesítették). A második világháború és az azt követő események miatt számuk ismét csökkenni kezdett, és a népszámlálások alkalmából 1945-től napjainkig jóval kevesebben vallják magukat német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek, mint amennyi származás alapján indokolt lenne. A mélypontot az 1949-es népszámlálás jelentette. Ekkor mindössze 22455 főt jegyeztek le, nemzetiségét pedig mindössze 2617 személy vallotta be (T. Molnár: 2005). Figyelemre méltó, hogy az 1941-es népszámlálás szerinti még 475 491 fő volt a német anyanyelvűek száma. A későbbi években valamit javult a helyzet, de a tendencia nem változott. Ezt a jelenséget a dolgozat egy későbbi részében részletesen kifejtem. A rendszerváltás után Magyarország nemzetiségei visszakapták kisebbségi jogait, így a német kisebbség is megbékélhetett.

Az általam vizsgált térségbe, pontosabban Fegyvernekre 1845-46-ban gróf Szapáry József és felesége, Orczy Anna, a későbbi miniszterelnök, Szapáry Gyula szülei telepítették be a németeket, akik a XIX. század végére szinte teljesen elmagyarosodtak. Fegyvernek község nevével 1212-ben találkozunk először, ezután pedig 1219-ben a Várad Regestumban említik, a 15. században pedig már mezővárosi és vásártartási kiváltságai is voltak. Fegyverneknél a Tiszát 1856-ban szabályozták és ekkor építették ki a községet védő töltéseket is. 1871-ben nagyközség lett, 1876-ban pedig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye tiszai középjársába sorolták be, lakosainak száma pedig a századfordulóra elérte az ötezret. A település mindkét világháborút megszenvedte, 1919. július 25-én román katonák 49 helyi lakost lőttek agyon, válaszul arra, hogy valaki lelőtte a turnu-severini ezred parancsnokát. A második világháború után pedig mintegy 150 embert vittek el a Szovjetunióba, kényszermunkára. Ennek az emlékét egy emléktábla őrzi a falu templomának falán, amit az első ábrán láthatunk. Dolgozatom harmadik fejezetében a fegyverneki németek második világháború alatti és utáni kényszermunkára hurcolásáról fogok részletesebben beszélni.

2.2. A „malenkij robot” rövid története

1944 végére világossá vált, hogy a Harmadik Birodalom és szövetségesei el fogják veszíteni a világháborút, Magyarország helyzete pedig Románia kiugrásával (1944. augusztus) egyre veszélyesebbé vált. A szovjetek 1944 végére az ország nagy részét az ellenőrzésük alá vonták, és az elfoglalt területeken megkezdődtek a fosztogatások és egyéb erőszakos cselekedetek. 1944. december 2-án öt ellenzéki párt (Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) létrehozta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, majd Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely másnap megválasztotta a Moszkvában is jóváhagyott Ideiglenes Kormányt. A kormány 1945 január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt, és az ország tényleges irányítása a szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) kezébe került.

A háború utáni rendezésről az illegalitásban tevékenykedő kommunista párt már 1944 októberében kidolgozta saját programtervezetét, az ebben leírt hangzatos, igazságos, a népeket egyenrangúan kezelő szövegek azonban nem érvényesültek a későbbi hatalomátvételben. Az 1944 decemberétől kiépülő, szovjetek által befolyásolt népi demokrácia a náciizmus még élénken élő rémképe miatt ellenségként tekintett a németiségre. A népesség velük szembeni magatartását Zielbauer (1990) szerint négy fő tényező szabta meg:

- a hitleri Németországnak a második világháború során az egész emberiség ellen elkövetett bűnei, melyből a magyar kormányzat és a nyilas adminisztráció is kivette a részét;
- a szövetséges nagyhatalmak állásfoglalásai a német nemzet sorsával kapcsolatban;
- a szomszédos államok nemzetiségi politikája;
- a magyarországi pártok bel-és külpolitikai törekvései, melyeket a békekötésig csak a SZEB ellenőrzése alatt juttathattak kifejezésre

A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án meghirdette Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programját, melyhez decemberben a Nemzeti Függetlenségi Front pártjai is csatlakoztak. Ebben már szó esik a Waffen SS- és Volksbund-tagok esetleges kitelepítéséről, ám kollektív jogkorlátozásról, ami az egész németiséget érintené, nem esett szó. A németiséget érő atrocitások sorában az első a Volksbund-tagok földjeinek elkobzása volt, és érdekes megvizsgálni a németek kitelepítését a rengeteg határon túlról érkező menekülttel és a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezménnyel

összefüggésben is. Jellemző volt ugyanis, hogy a Felvidékről áttelepített magyarok a Németországba telepített emberek földjét vagy házáat kapták meg, így a népesség keveredett egymással, ami természetesen nem volt konfliktusmentes. A Németországba telepítettek sorsa azonban nem képezi dolgozatom témáját, így velük részletesebben nem foglalkozom. A következőkben röviden összefoglalom a kitelepítések közvetlen politikai előzményeit.

1945 áprilisában a Budapesti Nemzeti Bizottság elítélte a kollektív felelősség elvének alkalmazását, ám ezt a Nemzeti Parasztpárt és az egyre erősödő MKP nem fogadta el. Végül, az 1945. május 14-ei pártközi értekezlet amellet foglalt állást, hogy „Magyarországon nincsen svábkérdés, csak német fasiszták kérdése van” (Zielbauer: 1990). Itt döntöttek véglegesen a Volksbund-tagok kitelepítéséről is, ám ennek ellenére le kell szögezni, hogy a későbbi, szélesebb néprétegeket érintő kitelepítéseket nem a magyar kormány rendelte el. Az 1945. január 20-án aláírt szovjet-magyar fegyverszüneti egyezmény ugyan tartalmazott rendelkezéseket a német kisebbségről, ám a kitelepítések - mint ahogy arról a későbbiekben részletesen lesz szó - már az egyezmény aláírása előtt megkezdődtek. Fontos megjegyezni, hogy a háború utáni időkben a magyar kormány semmiképpen sem tekinthető teljesen szuverénnek. Szűk mozgástérrel rendelkezett az intézkedésekkel szembeni fellépés terén. Nyílt ellenállást tehát nem fejthetett ki, s az egyetlen ilyen – egyébként sikeres – kísérlet csak helyi szinten valósulhatott meg.

S hogy mi történik eközben a nemzetközi porondon? A három győztes nagyhatalom 1943-tól kezdve egymást követő konferenciákon konzultált a háború utáni rendezés lehetséges módjairól. Ezek közül a témánk szempontjából legfontosabb az 1945. július 17. és augusztus 2. között, Potsdamban rendezett találkozó volt. Itt döntöttek ugyanis a legyőzött Németország és a német nép sorsáról, beleértve a Harmadik Birodalom határain kívül élők is: elrendelték kitelepítésüket a környező országokból. A kivitelezést Csehszlovákiában és Lengyelországban az országok kormányaira, Magyarországon pedig a SZEB-re bízta. Az itt elrendelt kitelepítések során azonban német területre, nem pedig ukrainai bányákba vitték volna a német népeiséget. Vizsgáljuk meg most, hogy mi történt mindeközben az ország németek lakta területein. Ugyanis mindazon szabályozások és egyezmények ellenére a szovjet hadsereg felsőbb utasításra még a SZEB létrejötte előtt, 1944 végén megkezdte a német (vagy annak tartott) lakosság kitelepítését.

2.3. *Kitelepítések 1944-1945-ben*

A Magyarországról való elhurcolásoknál három fő indok jutott kifejezésre: a hadifogoly-létszám kiegészítés, az etnikai tisztogatás és a németként való internálás. Ezek közül csak a harmadik típust fogom részletesebben vizsgálni. A hadifogoly-létszám kiegészítést azért fontos megemlíteni, mert az internáltak sorsa sokban hasonlított az övékre, hiszen sokszor a hatóságok egybemoszták őket, ám tapasztalhatunk lényeges különbségeket is. Bogdán Zsolt tanulmányában említi, hogy a rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb körben hozott döntés látszik körvonalazódni, mely szerint a szovjet megszállás alatt lévő területekről össze kell szedni és hadifogságba kell vetni minden olyan férfit, aki 1941-től hadi szolgálatot teljesített (Bognár: 2009). Azt azonban nem vették figyelembe, hogy azok, akiket otthon találtak, vagy egészségi okokból hazabocsátották, vagy a reménytelen frontokról dezertáltak, semmiképp sem jelentettek katonai fenyegetést a Szovjetunióra, hiszen nagy részük fegyvertelen volt és civilnek minősült. Az sem számított, hogy ezeknek az embereknek a nagy része nem is szolgált a Szovjetunióban. Csak az volt fontos, hogy legyen indokuk minél több ingyen munkaerőt vinni a Szovjetunióba az ország újjáépítéséhez. A létszámnak pedig azért volt különösen fontos szerepe, mert a Budapestet ostromló Malinovszkij marsall jelentéseiben valótlan adatokat továbbított a Szovjetunióba a védők létszámáról. A valóság és a szovjet parancsnokságnak küldött számok közötti mintegy 100 000 főnyi különbséget a marsall a polgári lakosságból pótolta. Olyan is volt, hogy az embereket válogatás nélkül, az utcán fogdosták össze vagy mindenféle ürüggyel a gyűjtőhelyekre csalták őket, ahonnan már nem mehettek haza. Ezek az események idővel olyan mértéket öltöttek, hogy Gyöngyösi János ideiglenes külügyminiszter személyesen kérte Vorosilov marsallt, a SZEB vezetőjét a fogolyszedés leállítására.

Az elhurcolások másik oka az etnikai tisztogatás volt, ez főleg a környező országokban áruháznak kikiáltott német és magyar lakosságot sújtotta. A legsúlyosabb atrocitások Romániában és a Kárpátalján érték elsősorban a magyarokat, akiket néha több hónapig is „haláltábornak” nevezett gyűjtőtáborokban tartottak embertelen körülmények között, mielőtt elszállították volna őket az ukrainai vagy néhány esetben kaukázusi munkatáborokba. Az etnikai tisztogatás áldozatai sokszor összekeveredtek a hadifogolyként elhurcoltakkal, így esetenként lehetetlen nyomon követni, hogy hova kerültek az egyes emberek.

A kitelepítettek harmadik csoportja abban különbözik az előző kettőtől, hogy őket már internáltakként, vagy, ahogy a korban nevezték, deportáltakként kezelték, és így többnyire elkülönítették a hadifogolyoktól, például külön internálótáborokba szállították őket. Fontos

különbség az is, hogy ennél a csoportnál az elhurcolások már a női lakosságra is kiterjedtek, és hogy az elhurcolásnak nem politikai vagy vallási, hanem kizárólag faji alapja volt. A sváb származásúak elhurcolásának hátterében szintén a Szovjetunióban tapasztalható hatalmas munkaerőhiány állt, és ezen az alapon a többi nagyhatalom lényegében beleegyezését adta a Szovjetuniónak a cselekvésre (Bognár: 2009). Ezen a hozzáálláson felbátorodva Sztálin elszánta magát a végleges döntésre. Az Állami Védelmi Bizottság 1944. december 16-ai 7161. számú határozata - melyet Sztálin maga látott el a kézjegyével - elrendelte, hogy a Vörös Hadsereg által felszabadított országokból (Magyarország, Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia) „munkára irányítás céljából” internálni kell minden 17 és 45 év közötti férfit, valamint minden 18 és 30 év közötti nőt. A mozgósítás irányítását a Berija vezette Belügyi Népbizottságra bízta, de a helyi kormányzati szerveknek is részt kellett venniük benne. A rendelet a deportálások végcéljának a Donyeci-medence szénbányáinak és Dél-Ukrajna vaskohászatának helyreállítási munkáit jelölte meg, végső teljesítési határidőnek pedig 1945. február 15-ét határozta meg.

A rendelet teljesítését Magyarországon alapos felderítés előzte meg, melyet az NKVD, az NKGB és a SZMERS operatív tisztjeiből álló csoport végzett. A titkos akció során a célországokban összeírásokat végeztek a 16-50 év közötti német lakosságról, és összesen 551 049 főnyi ilyen korú német nemzetiségű embert számoltak össze. Ezeknek túlnyomó része azonban az adott állam állampolgára volt. A Magyarországon tevékenykedő szovjet vezetők közül az NKVD három tábornoka, Arkagyij Apollonov, Ivan Gorbatyjuk és Mojszej Szlackjevics 1944. december 21-22-én egyeztetéseket folytattak, és ennek eredményeképpen született meg a hírhedt 0060-as számú végrehajtási parancs, mely elrendelte az összes munkaképes német származású személy mozgósítását Magyarországon. Ebben a parancsban ugyan csak a közvetlenül a front mögött lévő területeken végzendő közmunkákról van szó, később azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ennél jóval súlyosabb dolgok fognak történni. A végrehajtást ez a parancs is a magyar hatóságokra hárította, ezért 1945. január 5-én Erdei Ferenc ideiglenes belügyminiszter rendeletet hozott az összeírásról. Ebben utal egy megállapodásra a szovjet és a magyar kormány között (melynek meglétét azóta sem sikerült egyértelműen bizonyítani), valamint kivételeket is megnevez, akiket a magyar hatóságok mentesíthetnek a rendelet alól, mert német nevük ellenére magyarnak tekinthetők. Ilyenek például azok, akik nem német anyanyelvűek és nem vettek részt semmilyen német kulturális egyesületben, akik németellenes vagy baloldali mozgalmakban vettek részt, vagy akik német nevűek, de nem németek, hanem zsidók. Miközben a magyar kormány igyekezett engedményeket elérni, addig

a gyakorlatban már a 0060-as parancs kiadásának napján, december 22-én megkezdődött a német származásúak összegyűjtése.

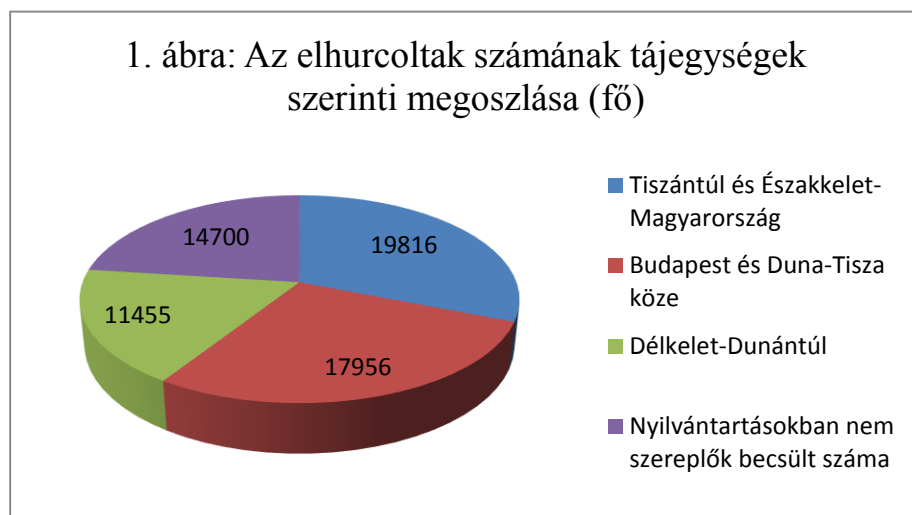
Az elhurcolás első hulláma a 3. Ukrán Front által elfoglalt dél-dunántúli területeket érintette. a Baranya megyei Babarcon például már december 22-én elkezdték a németek összegyűjtését. Azért kezdték ebben a térségben, mert Nyugat-Magyarországon még nem szilárdultak meg teljesen a határok, így nagy esély volt arra, hogy a fenyegetett népcsoportok, ha hírt vesznek a kitelepítéseknek, nyugat felé próbálnak menekülni, így a szovjet vezetés lényegében „bekerítette” a lakosságot, és megakadályozta a menekülést. A környékbeli településekről, valamint Somogy megyéből az embereket Pécsre és Pécsváradon gyűjtötték össze, majd Baján és Szegeden keresztül, Temesváron és Brassón is áthaladva a plojesti vagy a jassi gyűjtőtáborok egyikébe szállították. Innen kerültek később a Donyec-medence valamelyik bányájába. Cél lehetett például Sztalino, Sahti, Novosahti, Gorlovka vagy Dél-Ukrajnában Krivorjog, de volt olyan is, akit továbbvezényeltek a Kaukázusba vagy az Urálba. Ehhez a délkeleti útvonalhoz csatlakozott több mellékvonal is, például a Ceglédbercelről, Kálkapolnárról, Tiszalucsról vagy Budapest környékéről érkező vagonok is ezen az útvonalon haladtak tovább, mert ez jobb állapotban volt, mint az északkeleti vonal.

A második hullám december 28-tól január 15-ig tartott, és elsősorban a Tiszántúlt és Szatmár megye egy részét, valamint Heves, Nógrád, Pest és Bács-Kiskun megyét érintette. Szatmár megye Romániához csatolt részein az embereket román gárdisták és karszalagos „policok” gyűjtötték össze, gyűjtőtáborok pedig Érmindszenten, Szatmárnémetiben és Szaniszlóban működtek. Az Alföld nagyobb városaiból pedig már nem csak német származásúakat, hanem magyarokat is vittek el. Itt szeretném megemlíteni azt, hogy mi alapján döntötték el, hogy ki számít német származásúnak, azaz svábnak. Nem az identitás vagy a beszélt nyelv számított: a döntést faji alapon hozták meg, hasonlóan a Harmadik Birodalomban zajló zsidóüldözéshez. Ha valakinek németes hangzású neve volt, az már elég ok volt arra, hogy elvigyék, ám ez a rendszer nem egyszer magyar származásúakat is veszélybe sodort. A felső-Tisza vidéken vagy Zemplén megye egyes részein például azzal az indokkal hurcoltak el civil magyarokat, hogy a nevük (Bognár, Kádár, Molnár, Pintér stb.) „r” betűre végződik, mint Hitleré, tehát biztosan németek. Ugyanez történt egyébként Kompolton is. Civil, magyar nemzetiségű lakosokat az ország több pontjáról vittek el. Balmazújvárosból például több mint 500 embert internáltak annak ellenére, hogy az 1941-es népszámláláskor szinte senki nem vallotta magát német nemzetiségűnek. A balmazújvárosi gyűjtőhelyre szállították az embereket a környező településekről, így például Derecskéről, Hajdúböszörményből, Berettyóújfaluból és Mikepércsről is, az itt összegyűjtött embereket január 13-án szállították tovább Ukrajnába. Jász-

Nagykun-Szolnok megyében Fegyverneken volt gyűjtőtábor, innen az internáltakat az északkeleti vasútvonalon szállították Ukrajnába. Ez a vonal Munkácson és Szolyván keresztül Sary Samborba, vagy a Donyec-medencébe vezetett, de innen is kerültek tovább az Urál térségébe. Budapestről és Nógrád megyéből az emberek a tiszaluci, a kálkapolnai vagy a ceglédberceli táborokba kerültek, onnan pedig a fentebb leírt délkeleti útvonalon kerültek ki a Szovjetunióba. Békés megyéből Gyulára gyűjtötték össze az embereket többek között Mezőberényből, Gyomárról, Füzesgyarmatról, Békéscsabáról, Kisújszállásról és Szarvasról. Érdekesség egyébként hogy az egész országból csak Békés megyében hirdették ki a szovjetek, hogy a „jóvátételi munka” helyszíne nem a közvetlen hátország, hanem a Szovjetunió lesz. Ennek háttere máig nem tisztázott.

Az internálás harmadik hulláma január 14. és 31. között zajlott. Budapest környékéről 139 településről több ezer embert telepítettek ki, Borsodból és Szabolcsból pedig az emberek a miskolci és a szerencsi gyűjtőtábor érintésével kerültek ki Ukrajnába.

Összességében az elhurcolt emberek létszámáról csak becslést lehet találni, hiszen az összegyűjtést a szovjet hadsereg végezte, így a hivatalos adatok nem is nagyon állnak a kutatók rendelkezésére. Ha mégis talál valamilyen hivatalos feljegyzést, az sem biztos, hogy pontos, hiszen rengeteg olyan ember van, aki nem került bele az összesített listákba. Például dédnagyapám elhurcolásáról sem tanúskodik semmilyen irat. Az pedig, hogy az etnikai okokból elhurcolt németek és magyarok már az elszállításnál összekeveredtek a hadifoglyokkal, még nehezebbé teszi a pontos adatok megállapítását. Zielbauer György összesítése szerint (1990) a Tiszántúlról és Északkelet-Magyarországról 19 816 főt, Budapestről és környékéről valamint a Duna-Tisza közéről 17 956 főt, a Délkelet-Dunántúlról 11 455 főt vittek el. Ehhez még hozzá kell adni azoknak az elhurcoltaknak a becslést számát, akik nem szerepelnek a nyilvántartásokban. Ez Zielbauer (1990) szerint körülbelül 14 700 főt jelent. Ezeket az adatokat

szemlélteti az 1. ábra.

Jugoszlávia, Magyarország és Románia területéről körülbelül 150 000 ún. „dunak svábot” internáltak, ezekből kb. 60-65 000 lehetett a magyarországiak

száma. A dolgozatomban nem tárgyalom ugyan részletesen, de meg kell említenünk azokat a német származásúakat is, akiket a későbbi NDK területére telepítettek ki, valamint azokat, akiket országon belül internáltak. Az előbbire nem találtam pontos szám adatot, az utóbbiak száma kb. 17 000 fő volt.

2.4. A magyar kormányzat reakciói

Az 1944 végén kezdődő kitelepítéseknek természetesen volt visszhangja, ám a magyar kormányzat nem tehetett sok mindent az ártatlanul elhurcoltak érdekében, mivel megszállt országgént a főhatalmat gyakorló és szovjet érdekeket képviselő SZEB-re nem gyakorolhattunk semmilyen befolyást. Több helyen is voltak helyi szintű tiltakozások, például Gyula vagy Elek polgármestere a kommunista párti főispánhoz fordult panaszával, aki továbbította a levelet Erdei Ferenc belügyminiszternek, aki azonban nem tudott segíteni. Az elhurcolások után beérkező egyéni és kollektív panaszok a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a SZEB között köröztek, és csak nagyon kevés embernél értek el tényleges eredményt.

3. A kisebb közösség szintje: a fegyverneki események

Jász-Nagykun-Szolnok megye szinte tisztán magyarlakta megye volt, és a kis számú német kisebbség főleg Szolnokon, illetve Fegyverneken összpontosult. A XIX. század közepén a lakosok körülbelül egyharmada még német ajkú volt, ők a falu északi, annaházai és déli, szapárfalui részén éltek. Azonban a század végére a népesség nagy része elmagyarosodott, és 1930-ban már mindössze csak 13-an vallották magukat német anyanyelvűnek (Cseh: 2011b). A nemzetiségi tradíciókat csak az idősebb nemzedékek tartották, a családok otthon is magyarul beszéltek és már szinte csak az étkezési szokások és a németes hangzású nevek emlékeztettek a betelepítésekre. A harmincas években felerősödő nagynémet propaganda és a német háborús sikerek hatása az ország egészének megfelelően itt is megfigyelhető volt. Így 1941-ben már 187-en vallották magukat német anyanyelvűnek. 1942-ben a megyében csak Szolnokon és Fegyverneken alakult meg a Volksbund helyi szervezete, ami később fontos alakítója lesz az eseményeknek.

A fegyverneki kitelepítések történetét elsősorban Késmárki Zoltán helytörténeti kutatásaiból ismerjük. Lényegében az ő kutatásait foglalta össze Cseh Géza két cikke (2011a és 2011b), amelyre nagymértékben támaszkodtam. Ahogy már fentebb is írtam, a frontvonal a térséget 1944 októberében, Fegyverneket pedig 1944. október 20-án érte el. Ekkor még nem fordítottak külön figyelmet a német származású lakosokra, bár a megye más településein, például Jászárokszálláson már megkezdtek az emberek összegyűjtését és Szovjetunióba

szállítását. Onnan 166 nőt és férfit szállítottak el, Fegyverneket azonban egyelőre nem érték a háborús körülményekhez képest átlagosnak mondható cselekedeteknél súlyosabb károk. Sokkal súlyosabb volt a helyzet az első világháború végén, amikor román csapatok szállták meg a települést, és zaklatták a lakosságot. Nagymamámtól tudom, hogy az ő édesanyja sokszor elmesélte nekik azt a történetet, hogy napokig bujkált a mezőn a szénaboglyák között, nehogy a román katonák megtalálják. A helyiek és a megszállók közötti helyzet olyannyira kiéleződött, hogy valaki lelőtte a román ezredparancsnokot, válaszul a román katonák 49 helyi lakost kivégeztek. Közvetlenül a front átvonulása után nem történtek ilyen brutális események. Úgy tűnt tehát, hogy a falu megúszhatja az újabb megszállást komolyabb károk nélkül. Sajnos azonban nem így történt, hiszen az 1944. december 22-én megjelent 0060-as számú parancs miatt hamarosan megkezdődött a német származásúak összeírása, majd később az elszállítása is.

A szovjetek a helyi hatóságok közreműködésével összeállítottak egy listát a 17 és 45 éves kor közötti férfiakról valamint a 18 és 30 év közötti nőkről, ám az összeírások korántsem voltak pontosak, hiszen előfordult az is, hogy valaki 16 évesen is felkerült a listára. A döntő szempont általában az életkor és a származás volt, melyet az illető családnevéből vagy az édesanyja nevéből próbálták kikövetkeztetni. Sajnálatos módon azonban a lista elkészítésében közreműködő magyarok olykor személyes érzelmeik és ellenszenvük miatt sokszor ártatlan embereket is belekevertek az elszállításokba.

1945. január 6-án, vízkeresztkor összesen 146 embert szállítottak el lovas szekerekkel Ceglédbercelre. Az elhurcoltak létszáma nagyjából megfelelt a településen élő Volksbund-tagok létszámának (Cseh: 2011a). A fent említett visszaéléseknek és a faluba már korábban eljutó, elhurcolásokról szóló híreknek köszönhetően azonban a Volksbund tényleges tagjai és vezetői már sokkal korábban, a front közeledésekor elmenekültek. Késmárki Zoltán kutatásai szerint az elhurcolt emberek nagy részének, legalább 120 embernek nem volt köze a Volksbundhoz, sőt, a listára néhányszor – a fent említett okok miatt – magyar nevek is felkerültek. A munkára kötelezett embereknek azt mondták, hogy csak rövid időre viszik el őket, az orosz katonák ezt igazolandó nekik is ismételték a „маленькая работа” (malenkaja rabota) kifejezést, melyből az elhurcolások későbbi összefoglaló neve származott.¹ A lovas kocsik csak két nap alatt jutottak el Ceglédbercelre, az első éjszakát Abonyban töltötték, ahol lakóházakban szállásolták el őket. Ceglédbercelre érve aztán marhavagonokba terelték az elhurcoltakat, és ott várakoztak egy hétig. Ekkor már mindenki sejtette, hogy nem pár napos

¹ Oroszul a jelentése „kis munka”

munkáról lesz szó, és hogy talán nem is maradnak az ország területén, de még mindig nem tudhatták, hogy milyen szörnyűségek várhatnak rájuk. Ellátmányt csak nagyon szűkösen kaptak, így megosztottak azon az ennivalón, amit magukkal vittek, vagy amit a hozzátartozók utánuk küldtek. A vagonokat és az állomást szigorúan őrizték, de szökéssel senki sem próbálkozott, mivel az első napon kihirdették, hogy aki elszökik, annak a szüleit viszik el. A vagonok egy hét múlva indultak el Ukrajna felé. Az utazás két hétig tartott, közben az embereknek embertelen körülményekkel kellett szembenéznük. Tisztálkodni nem lehetett, mert vizet nem kaptak, és ennivalót sem, így még mindig az otthonról hozott készletekből gazdálkodtak. Vízhöz inkább a behulló hóból és a vagon ablakának peremén talált jégcsapokból jutottak, testi szükségleteiket pedig a vagon aljába vágott lyukon keresztül tudták kielégíteni. A legrosszabb azonban a kilátástalanság lehetett, hiszen nem tudták, hogy hova és mennyi időre viszik őket. Végül az Ukrajnában található Donyecki-medencében lévő donbaszi bányavidékre érkeztek, ahol az 1025. és 1026. lágerben helyezték el őket.

Az emberek többsége szén-és ólombányákban kezdett el dolgozni, ahol a borzasztó körülmények, a fertőző betegségek és a nehéz fizikai munka keserítette meg az életüket. A kibányászott szenet a puszta kezükkel hordták a csillékhez, melyeket többségükben szintén emberi erővel mozgattak. A veszélyes munkakörülmények miatt gyakoriak voltak a munkahelyi balesetek, de többek életét követelték a folyamatosan jelen lévő járványok, a vérhas, a tífusz vagy a kolera. Az egészségügyi ellátás minden lágerben más színvonalon működött, volt, ahol tömegesen haltak bele ezekbe a betegségekbe, de olyan is volt, ahol az orosz orvosok sikeresen kezelték őket és ellátták a munkahelyi balesetet szenvedett embereket is. 1945 nyarán volt egy különösen súlyos tífuszjárvány, ami rengeteg áldozatot követelt. A túlélési esélyeket a rendkívül szegényes élelmiszerellátás is rontotta, az alapfejadag mindössze 30 dkg kenyérből és később némi levesből, kásából vagy valamilyen főzelékből állt, ami hosszú távon nem biztosított elég tápanyagot és energiát. A nehéz fizikai munkát végzők fejadagja 50-80 dkg kenyér volt, ezért az emberek sokszor önként jelentkeztek a nehezebb feladatokra, hogy több élelemhez jussanak. A tábori körülmények tehát nehezen voltak elviselhetők, voltak olyanok, akik odavesztek, de szerencsére a többség két-három éven belül hazatérhetett.

A hazaszállítás már 1947 közepétől elkezdődött, a többség azonban csak 1949-ben szabadult a lágerekből, sőt, még 1950-ben is voltak a Szovjetunióban német származásuk miatt elítéltek, azt azonban nem tudhatjuk biztosan, hogy köztük voltak-e fegyverniek. A malenkij robotra elhurcoltaknak általában nagyjából a harmada nem élte túl a megpróbáltatásokat, de a fegyverniek sorsa valamivel „kedvezőbben” alakult: az elhurcolt 146 emberből 112-en hazatértek, 34-en azonban sosem látták viszont újra a családjukat és az otthonukat. A történelmi

tragédiát a közösség máig sem tudta teljesen feldolgozni, hiszen a túlélők évtizedekig nem beszélhettek az átélt borzalmakról. A hallgatást csak a rendszerváltás törte meg, amikor egyre többen kezdtek el beszámolni a fájdalmas élményekről, az elhurcolt emberek emlékét pedig ma a faluban a templom falán egy emléktábla őrzi.

4. Az egyén szintje: személyes történelem

Mint ahogy azt a bevezetőben írtam, dolgozatom célja az, hogy a malenkij robotot ne csak, mint történelmi jelenséget, hanem mint személyes történetek összességét vizsgáljam. Ezért a következő fejezetben részletesen elmesélem néhány fegyverneki lakos történetét, és megvizsgálom, hogy ezek hogyan illeszkednek a nagy egészbe, illetve hogy az események hogyan hatottak egy-egy ember vagy család életére.

Cseh Géza cikkében (2011a) több fegyverneki lakost is megemlít, és magam is sok olyan interjút vagy elbeszélést olvastam, melyben túlélők számoltak be az élményeikről. Ezeket nagyon érdekes és egyben megrendítő volt olvasni. Fontos tudni, hogy a malenkij robottal foglalkozó munkák nagy részében olvashatunk személyes történeteket, ami két szempontból fontos. Egyrészt, mert a történetek elmesélése segít az áldozatoknak a szörnyűségek feldolgozásában, másrészt a kutatók nemigen tudnak más forrásanyaghoz nyúlni, mint az elbeszélések, hiszen a témát évtizedekig nem lehetett kutatni, írásos források pedig csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésünkre.

A személyes történelemben, vagyis abban, hogy az egyes eseményeket egyéni történeteken keresztül vizsgáljuk, az a legszebb, hogy mindig találunk különleges, fordulatos és néha megindító sorsokat. Ilyen lehet a fegyverneki testvérpár, Bámer Teréz és János története is. Amikor Terézt elvitték az oroszok, akkor az öccse, János utána ment, és Ceglédbercelen csatlakozott hozzá, hogy ne hagyja magára a nővérét. Teréz sorsa kezdetben szerencsésen alakult, hiszen nem kellett bányában dolgoznia, helyette a táborparancsnok gyermekeire vigyázott. Később azonban elment meglátogatni jó barátnőjét, Huber Katalint, akitől elkapta a tífuszt és néhány nap múlva mindkét lány belehalt a betegségbe. János túlélte a megpróbáltatásokat és hazatért, a testvére azonban sajnálatos módon odaveszett. Tóth esperes, Fegyvernek katolikus lelkipásztora valószínűleg sejtette, hogy mi várhat a híveire, mert mindent megtett, hogy nőket ne vigyenek el dolgozni, de erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak. Az indulás előtt megáldotta híveit, amikor pedig a kocsik elhagyták a falut, megkongatta a harangokat, melyek egész addig szóltak, amíg a szekerek el nem hagyták Szapárfalut. Ekkor a szekereken ülő nők egyike megjegyezte: „Kiharangoztak a faluból

bennünket.”. Sokat szenvedett a falu vegyesboltjának tulajdonosa Müller Albert is, akit a holocaust idején egyszer már elhurcoltak a németek. Azonban épphogy hazatért, az oroszok németes neve miatt szintén el akarták hurcolni és csak Reisinger Arnold törökszentmiklósi rendőrparancsnok közbelépésével menekült meg az újabb megpróbáltatásoktól (Cseh: 2011a).

A malenkij robot során történt elhurcolásnak esett áldozatul apai dédnagyapám, Engárt Mihály is, s ez az esemény az egész család életére hatással volt. A következőkben az ő történetét mesélem el, majd pedig levonom végkövetkeztetéseimet.

4.1. *Engárt Mihály története*

Apai dédnagyapám életének tragikus történetét nagymamám, Engárt Gizella elbeszéléséből ismertem meg. Nagymamám 1939-ben született, így 1945 januárjában mindössze öt és fél éves volt, ám így is emlékszik néhány eseményre a háború idejéből, és édesapja elhurcolására is meglepően részletesen él benne. A frontvonal közeledésekor apja és két bátyja a szomszédok segítségével a kertben építettek valamiféle bunkert, félig a földbe ásva, a tetejét kukoricacsutkával beborítva, ahol a család napokig bujkált. Nagymamámban csak a félelem emléke maradt meg, és az, hogy a kishúgai sírtak, pedig nem lett volna szabad, hiszen ha bárki arra jár, lelepleződhetek volna miattuk. Az apja néha kiment, hogy enni adjon az állatoknak és ilyenkor a családtagokon eluralkodott az aggodalom érzése. A katonák azonban elkerülték a tanyát, így, bár az ágyúk hangját egészen közről hallották, a tűzharcból – szerencsére – kimaradtak. Miután az orosz front elérte a térséget, orosz katonák érkeztek a környékbeli tanyákra, hogy felmérjék, milyen állapotban vannak, kik laknak ott, és főként, hogy mit lehet elvinni. Dédszüleim kuncsorbai tanyáját két orosz katona látogatta meg, akik megmotozták dédnagyapát, a „час!” (csasz) szót ismételve². Végül csak a zsebóráját vitték el, a nagyobb javak, például a jószágok megmaradtak, ám a jelenet, ahogy az édesapja feltartott kézzel áll két felfegyverzett katona előtt, rettegéssel töltötte el az akkor öt és fél éves nagymamámat.

Dédnagyapám sosem volt katona, nem vett részt semmilyen hadicselekményben egyik oldalon sem. Bérelt földön gazdálkodott, hogy el tudja tartani a családját: feleségét, a szlovák származású Engártné Adamik Gizellát és öt gyermeküket: Mihályt, Lászlót, Gizellát és a két ikerlányt, Pannit és Marikát. A lentebb található családi fényképen, amely két évvel a család fő elhurcolása előtt készült, még a két legkisebb gyerek nem látható. Ez az a kép, amelyet dédnagyapám a fogságba is magával vitt, és ez egyike azon kevés emlékeknek, amely maradt utána. A fotó hátoldalán a következő felirat olvasható: „*Oroszországban a Novi Donbászi*

² Oroszul jelentése óra, helyesen часы.

2. ábra: Az Engárt-család 1942 végén

fogolytáborban költöztek a másvilágra”, ezután pedig egy felsorolás következik az áldozatok neveivel, ezek között megtalálható Engárt Mihály neve is. A család Fegyvernek környékén, egy Kuncsorba nevű kistelepülés határában lévő tanyán élt. Dédnagyapámat Kuncsorbáról vitték el 1945. január 5-én, ahogyan később nevezték, „malenkij robotra”, mivel származását tekintve

német, azaz sváb volt. Ugyan a család több mint 15 kilométerre lakott Fegyvernektől, ahol a szovjetek a németes hangzású nevek összeírását végezték, Engárt Mihály neve mégis felkerült erre a bizonyos listára, hiszen hivatalosan még a fegyverneki szülői házba volt bejelentve. Emellett, bár később nem beszéltek róla, de köztudott volt, hogy néhány fegyverneki magyar lakos is segített az összeírásban, hogy miért, arról persze megoszlanak a vélemények. A német származásúak elleni intézkedések háttéréről később részletesebben írni fogok, ebben a fejezetben csak nagymamám emlékeit, benyomásait szeretném ismertetni az eseményekről.

Fegyvernekről és környékéről körülbelül 150 embert gyűjtöttek össze név alapján 1945 elején. Dédnagyapámért Kuncsorbára egy kordéllyal jött ki néhány orosz katona, akiket magyarok vezettek el a család tanyájára. Dédnagyapámnak azt mondták, hogy egy fél éves munkára kell elmennie valahová Oroszországba, de nem mondták meg, hogy pontosan hová. Végül először Ceglédbercelre, majd Ukrajnába került, itt halt meg ismeretlen körülmények között, még az is bizonytalan, hogy mikor. Fizikai erőszakot nem alkalmaztak ellene, ám nagymamám, a hat éves kislány még így is megérezte, hogy valami szörnyű dolog van készülöben. Elmondása szerint annyit tudott, hogy az édesapja eltávozik közülük, hogy elviszik, kiszakítják a családjából akarata ellenére, és persze nem értette, hogy miért történik mindez. Arra is emlékszik, hogy az édesanyja többször is sírógörcsöt kapott, és alig tudott valamiféle úticsomagot összepakolni a férjének. Valamiért senki sem figyelt rá, hogy a gyerekek kimaradjanak a szörnyű eseményből, így nagymamám végig jelen volt, és mint már írtam, meglepően jól emlékszik a részletekre is. Például fel tudja idézni azt is, hogy a nála pár

évvel fiatalabb ikerhúgai a szoba sarkában játszottak, mintha mi sem történne, és elmondása szerint még a csomag formájára is emlékszik, melyet édesanyja nagy nehezen összekészített, és édesapja vállára akasztott az indulás előtt. A legerősebb benyomás, ami érte nagymamám, az az az érzés volt, hogy édesapját „kiszakítják a családból és elviszik”. Pár nappal később Ceglédbercelről még érkezett tőle egy levél, ebben arra kérte a feleségét, hogy azzal az emberrel, aki kézbesíti a levelet, küldjön utána egy kis ennivalót, mert nincs ennivalójuk, és még bizonytalan ideig várakozniuk kell a ceglédberceli állomáson arra, hogy tovább szállítsák őket. Ezt a levelet egyébként a család most is őrzi, sajnos nem tudtam megnézni, mert nem volt nagymamámnál a beszélgetésünk idején. Azt, hogy a csomag eljutott-e hozzá Ceglédbercelre, már nem tudták meg, és sokáig nem is kaptak hírt felőle, csak akkor, mikor 1947-ben a „malenkij robotra” elhurcoltak közül néhányan hazakerültek. Az egyik hazatérő adta a család tudtára a szomorú hírt: Engárt Mihály 1945 szeptemberében, negyvenhat évesen életét veszítette a Szovjetunió egyik munkatáborában. A részleteket sokáig csak a felesége ismerte és nem mondta el a családnak mindazokat a szörnyűségeket, amiket hallott a visszatérő embertől, Engler bácsitól, aki egyébként cipész volt Fegyverneken, és nagymamám később többször is találkozott vele. Ő hozta vissza Mihály jegygyűrűjét és tárcáját, benne a fentebb található családi fényképpel. Nagymamám szerint az történhetett, hogy édesapja, aki jóhiszeműen tényleg elhitte, hogy fél évre vitték el őket, csak ennek az időnek a leteltéig tudta tartani magát, és amint felfogta, hogy beláthatatlan ideig, akár évekig is ott tarthatják őket, testileg-lelkileg összeomlott. Egy ólombányában dolgoztatták Ukrajnában, a Donbasz vidékén embertelen körülmények között. A túlélők beszámolóai alapján nagymamám úgy tudja, hogy 1945 szeptemberében valamilyen lázas betegség, valószínűleg dizentéria (vérhas) vagy tífusz végzett vele, és ott, Ukrajnában egy tömegsírban temették el.

Arról, hogy a családfő és a hozzá hasonlóan szerencsétlen sorsú emberek mi minden mentek keresztül az alatt a két év alatt, amíg a szerencsésebbek haza nem kerültek, az itthon maradottak nem sokat tudnak. A visszatérők ugyanis egyszerűen képtelenek voltak beszélni az átélt borzalmakról. Igyekeztem néhány, az interneten is elérhető visszaemlékezésből, mélyinterjúkból tájékozódni, hogy legalább nagyjából tudjam, hogy miket élhettek át az ott dolgozók. Ezek egyikében olvastam azt is, hogy ennek magyarázata a sokk mellett az is, hogy a hazatérők egy szovjetizált Magyarországon nemigen beszélhettek a Szovjetunióban történekről, így a malenkij robot és a munkatáborok egészen a rendszerváltásig tabutémának számítottak (Baumann: 2011) Azt pedig több tanulmány is említi, hogy a hazatérőket sokszor megfenyegették, hogy ha beszélnek, újra visszakerülhetnek a munkatáborokba. Erdmann Gyula

egy visszaemlékezést idézve a következőket írja: „A hazatérők közül egyébként sokakat már Debrecenben figyelmeztettek: aki otthon beszélni mer szovjetunióbeli »élményeiről«, azt visszaviszik.”(Erdmann: 1990: 25.). Ezen okokból kifolyólag tehát még nagymamám sem tud ennél többet arról, hogy mi történhetett az elhurcoltakkal, hiszen Engler bácsi, akivel utána többször is találkozott, sosem mesélt neki a munkatáborban töltött időszakról. Megrendítő volt hallani, ahogy arra emlékezett, hogy mennyire szeretett volna legalább egy kis történetet hallani az édesapjáról, és hogy még akkor is hazavárta, mikor már tudták, hogy nem fog többé visszatérni. Mesélte, hogy attól fogva, hogy elkezdtek hazatérni az emberek a kényszermunkáról, mindig leste a vonatokat az ablakon keresztül (a tanya, ahol laktak, közel volt a vasúti töltéshez), és az édesapját kereste az emberek között, még akkor is, mikor már régen visszatért mindenki, aki visszatérhetett, és a környékről vitték el. A vonatokon kezdetben, nagymamám szavaival élve „úgy csüngtek az emberek, mint a szőlőszemek a fűtön”, még a vonat tetején és oldalán is kapaszkodtak, később azonban egyre kevesebben voltak rajtuk és egyre ritkábban jöttek, ám nagymamám nem volt hajlandó feladni a reményt. Ám ahogy azt fentebb leírtam, a családfő nem tért haza a „malenkij robotból”.

Az utolsó történet, amire nagymamám a háborúból emlékszik, az nem sokkal dédnagyapám elhurcolása és a háború vége után történhetett, abban az időszakban, mikor már kiűzték a németeket, és az orosz katonák fegyelmetlenül, olykor kisebb csapatokba tömörülve kószáltak és zaklatták a lakosságot. Egy eltévedt orosz katona a kuncsorbai tanyán is felbukkant, arra, hogy pontosan hogyan került oda, már nagymamám sem emlékszik, és ebből az élményből csak mozaikszerű emlékei vannak. Azt tudja, hogy a katona náluk aludt és bajonettje volt, hogy az anyja rettegett, hogy mi fog történni vele és a családdal, és kimenekült a házból. A legmeghatározóbb azonban ebben az emlékből is a félelem érzése. Arról, hogy mi lett a katonával, már nem sikerült többet megtudnom, de a családnak végül nem esett bántódása.

Később, 1947 után nagymamámat és testvéreit hadiárvának nyilvánították, és így a család kapott némi támogatást, ám előbb bizonyítaniuk kellett, hogy mi történt az édesapával. Ebben pedig az volt a nehézség, hogy semmiféle hivatalos irat nem tanúskodott arról, hogy Mihályt elvitték volna, így a túlélők beszámolóira támaszkodva, valamint a hazakerült személyes holmik bemutatásával tudták igazolni, hogy mi történt. Arról, hogy milyen abszurd dolog az, hogy egy olyan embert, aki sohasem vett részt hadi cselekményben, elhurcolnak egy távoli országba, lényegében hadifogolyként, majd a gyermekeit hadiárvának minősítik, de csak úgy, ha ők bizonyítják be, hogy az édesapjuk tényleg meghalt, felesleges is szólnunk. A család sorsa nem volt könnyű, hiszen dédnagymamám öt gyerekekkel maradt egyedül, és nem

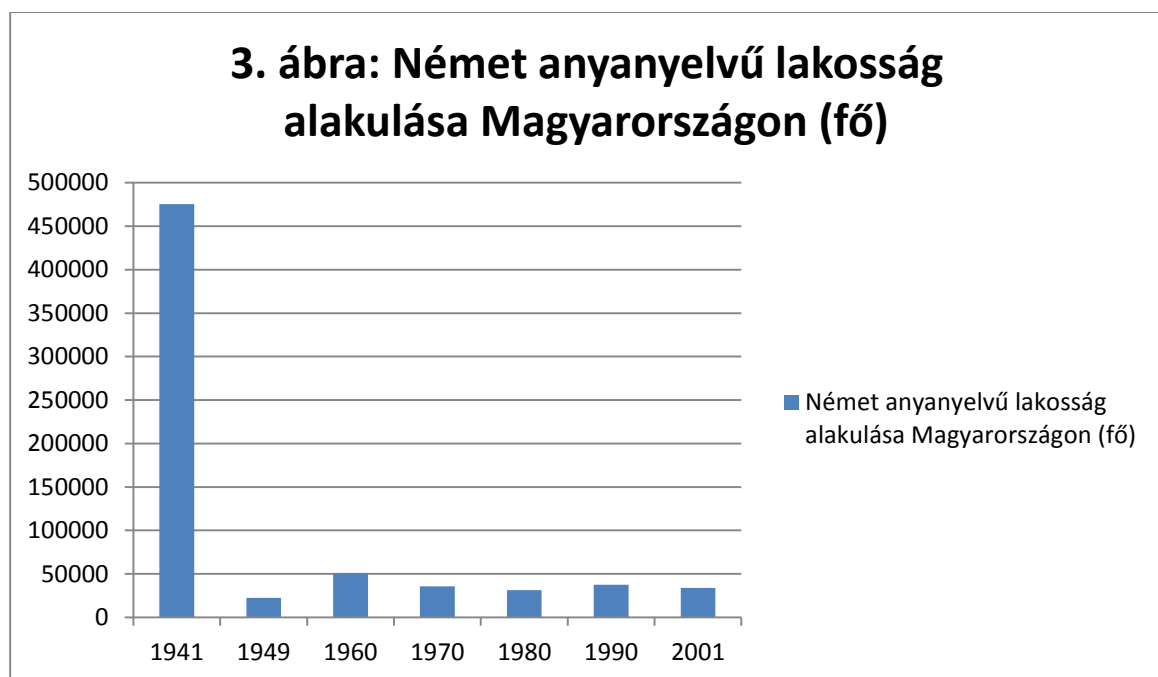
beszélhetett senkivel a történekekről. Nagymamám csak jóval később tudta meg, hogy az édesapja megmenekülhetett volna attól, hogy elhurcolják, mert a Fegyverneken lakó rokonok már korábban megtudták, hogy be fogják gyűjteni a német származású, munkaképes embereket, és ezért figyelmeztették Mihályt, hogy rejtőzzön el, ne menjen haza pár napig, a földeken már nem fogják keresni. Dédnagyapám azonban megérezte, hogy a szovjeteknek csak a létszám számít, és nem nézik, hogy kit visznek el, így lényegében magára vállalta az elhurcolást, hogy ne a feleségét, vagy a legidősebb fiát vigyék el, aki akkor volt 12 éves. A háború után a család egy másik tanyára költözött, és úgy gazdálkodtak öt hold földön, hogy a legidősebb fiú, Mihály (Misu) kimaradt az iskolából, és a rokonok segítségével valahogy meg tudták művelni a földet. Dédnagyapám megmaradt sváb rokonsága sokat segített a családnak, annak ellenére, hogy dédnagyanyámat, aki nem volt sváb, mindig is kívülállóként kezelték. Így lépett át a család a vészerhes ötvenes évekbe, nagymamám elkerült Debrecenbe az orvosi egyetemre, ott megismerkedett nagyapámmal, Lévai Gézával, és ahogy mondani szokás, a többi már történelem.

5. Az események utóhatása

5.1. Népeségvesztés

A kitelepítéseknek logikus következménye az, hogy csökkent a német anyanyelvű lakosság száma. Ennek oka egyrészt a félelem, másrészt a szocialista időszakot jellemző erőltetett, ám sikeres asszimilációs politika. A kitelepítések mellett ugyanis szintén a kollektív bűnösség elvével indokolta a kormányzat a német nyelvű iskolák bezárását és a német nyelv használatának visszaszorítására irányuló egyéb törekvéseket. A korábban zárt közösségeket alkotó sváb falvakba betelepített magyar telepesek és menekültek kevertté változtatták a falvak népeségét. Sokan magyarosították a nevüket, nehogy újabb atrocitások érijék őket a származásuk miatt. A kormányzat kisebbségi politikája persze az ország összes nemzetiségét hátrányosan érintette, azonban a Kádár-rendszer idején az addigi szigorú bánásmód is enyhülni látszott. . Sokan számítottak arra, hogy a rendszerváltás után a csökkenő tendencia növekvőbe fordul, de ahogy a 3. ábrán látszik, ezzel a várakozások nem teljesültek. Napjainkban viszont mégis tapasztalható valamiféle lassú növekedés, ami talán annak köszönhető, hogy egyrészt a politikai környezet nem vet gátat a nemzetiségi kultúra felvállalásának és fejlődésének, másrészt a fiatalabb generáció tagjai kezdik újra felfedezni a származásukat, így egyre nő azoknak a száma, akik nem elfelejteni, hanem megőrizni szeretnék a svábságukat. Ezt a jellegzetességet mutatja például a családtörténeti kutatások egyre nagyobb száma is. A

nemzetiségi kultúrák megőrzésének biztosításában azonban a kisebbségeken kívül hatalmas szerepe van a többségi társadalomnak és az államnak egyaránt. Bár féltő, hogy a növekedési tendencia a német kisebbségnél túl későn indult be, és az asszimiláció már túlságosan erős ahhoz, hogy visszafordítható legyen, mégis reménykedhetünk benne, hogy sikerül megvédeni ezt az évszázadok óta jelen lévő különleges kultúrát.

5.2. A kárpótlás

A második világháború után történt tragikus eseményeket egészen a rendszerváltásig nem lehetett kutatni vagy nyilvánosan említeni, ám a rendszerváltás után viszonylag gyorsan megindult az áldozatok rehabilitálása és a kárpótlási eljárás. Az Országgyűlés 35/1990. számú határozatában kimondta, hogy a magyarországi németek 1944-től kezdődő elhurcolása, majd azt követő kitelepítése az emberi jogokat súlyosan megsértő cselekedet volt, és az érintettek ártatlanul, nemzetiségi hovatartozásuk miatt szenvedtek. Az Országgyűlés kifejezte részvétét az elhunytak hozzátartozóinak és együttérzését a túlélőknek, valamint belevette a rendelet hatáskörébe azokat a nem német származású magyar állampolgárokat is, akik hasonló sérelmeket szenvedtek el. Ezt megelőzően az Országgyűlés már beszélt a szovjet rendszer és a holokauszt bűneiről, de hivatalosan ekkor tettek először említést a német kisebbséget sújtó katasztrófáról. A jelképes értékű bejelentés után a kártalanítási eljárás 1991-ben indult meg, és

³A diagramon szereplő adatok forrása: T. Molnár Gizella: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után. JGYF Kiadó, Szeged, 2005. 111. o.

az első rendelkezés a tulajdonviszonyokban esett kár rendezésére irányult. Az 1991. évi XXV. törvény alapján kárpótlás járt az elvett termőföldekért és ingatlanokért, és meghatározta a termőföldalapok létrehozásának módját. Az életüktől és szabadságuktól politikai okok miatt jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról az 1992. évi XXXII. törvény rendelkezett, ennek alapján azok a magyarországi németek kaptak kárpótlást, akik szovjet hadifogságba estek, malenkij robotra hurcolták őket vagy az ország területén belül internálták őket a magyar hatóságok. A kárpótlást vagy életjáradékban, vagy kárpótlási jegyben lehetett kérni, és a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának honlapja szerint a többség ez utóbbit választotta.

A kárpótlási eljárással kapcsolatban több ellentmondás és probléma is felmerült, melyekről részletes elemzést olvashatunk a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának honlapján. Eszerint az egyik fő gond az volt, hogy a kárpótlási törvények közti egy éves különbség komoly hátrányt jelentett azoknak, akiktől 1948 előtt vették el tulajdonukat, (róluk csak a második, 1992-es törvény rendelkezett). Ők ugyanis a földlicitben hátrányba kerültek azokkal szemben, akikről az 1991-es törvény rendelkezett. A másik nagy probléma pedig az volt, hogy ugyanarra a területre két vagy több személy is kárpótlási igényt nyújthatott be egyszerre, például a Németországba kitelepített magyarországi német és a helyére telepített személy egyaránt. Ezeken kívül pedig az is nehezítette a helyzetet, hogy az állami tulajdonban lévő földterületek csökkentették a szétosztható földterületek mennyiségét.

Az élet elvesztéséért egy 2003-as kormányrendelet alapján a hozzátartozók további 400 000 forintnyi egy összegű kárpótlást kaptak, emellett a kormány 2000-ben egy nyugdíj szerű többlet juttatást is folyósított havi kb. 20 000 forint értékben azoknak, akiket szovjet katonai bíróság politikai okból elítélt, vagy más szovjet hatóság intézkedése következtében valamilyen szabadságelvonást szenvedtek el, büntetésüket részben vagy egészben a Szovjetunióban töltötték le és annak hossza meghaladta a három évet. A rendeletet több pontját egyébként a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata is alkotmány sértőnek találta, így az Alkotmánybírósághoz fordult, és sikerült elérnie, hogy a juttatásban azok is részesülhessenek, akiket malenkij robotra hurcoltak a Szovjetunióba. A minimum három éves időtartamra vonatkozó kitétel megváltoztatását egyelőre nem sikerült elérnie a szervezetnek, bár többször is tett már rá kísérletet.

6. Lezárás

A történelem vizsgálata során a legtöbben úgy érezzük, hogy a régi korok tanulmányozása kimerül könyvek olvasgatásában, térképek nézegetésében vagy tudományos elemzések írásában, és elfelejtjük a legfontosabbat: a történelem velünk él, és ezért tudatosan

kell figyelniük örökségünkre. Számomra az volt a dolgozatomban megírásának legnagyobb tanulsága, hogy a nagyszüleimmel készített interjúk során sok olyan dolgot tudtam meg az életükről, ami újdonságot jelentett, az elbeszéléseik pedig számtalan olyan beszélgetést indítottak el a családban, ami talán segít feldolgozni nekik – elsősorban nagymamámnak –, a gyermekként átélt traumákat. Másrészt, a személyes érintettségem keresztül a „malenkij robot” témája figyelmem középpontjába került és eltökélt szándékom, hogy minél többet megtudjak az elhurcolt svábok, köztük a dédnagyapám, és persze a többi felmenőm élettörténetéről. Sajnos arra már nem volt mód, hogy részletesen ismertessem azt is, hogy az elhurcoltak közül hányan és mikor tértek vissza, de talán ez lehetne egy következő vizsgálódásom tárgya.

A második világháborúban Magyarország sokat szenvedett, és ennek a szenvedésnek a sokak számára ismeretlen „malenkij robot” jelentékeny részét alkotja. A területileg megnagyobbodott, akkor 15 milliós Magyarország területéről mintegy 300 000 civilt, közülük mintegy 130 000 embert hurcoltak el német vagy magyar származása miatt, körülbelül fele-fele arányban. Ezeknek az embereknek, ahogy egy tanulmánykötet címe találóan megfogalmazza, „egyetlen bűnük a származásuk volt”: nem vettek részt hadi cselekményekben, voltak köztük nők, gyermekek és idősek is (Bognár: 2009). Faji alapon lettek diszkriminálva és a kollektív bűnösség elve alapján – melyet a nemzetközi közösség már a világháború idején az Atlanti Chartában elítélt – szenvedtek olyan bűnökért, melyekhez vajmi kevés közülük volt. Mivel a rendszerváltásig tilos volt ezekről a dolgokról beszélni, így az emberek nagyon keveset tudnak a történetekről, hiszen a kutatások éppen hogy elkezdődtek, túlélők pedig már csak nagyon kevesen maradtak. Mindezek miatt pedig szerintem fontos az, hogy a velünk élő történelem minden részletére emlékezzünk és igyekezzünk olyan módon élni, hogy hasonló borzalmak ne ismétlődhessenek meg.

Irodalomjegyzék:

- „Egyetlen bűnük a származásuk volt...”. *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45-1955.* Pécs, 2009.
- A magyarországi németiségre vonatkozó kárpótlási eljárás leírása a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata honlapján: http://www.ldu.hu/menu/38/gallery/show_gallery/36 letöltés ideje: 2013. 03. 17. 17:07
- Bellér Béla (1981): *A magyarországi németek rövid története.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Bognár Zalán (2009): *Malenkij robot* c. tanulmány in „Egyetlen bűnük a származásuk volt...”. *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45-1955.* Pécs, 2009. 20. o.
- Cseh Géza (2011a): *Málenkij robot. a fegyverneki svábok elhurcolása.* Rubicon, 2011/5. sz.
- Cseh Géza (2011b): *A román megszállás áldozatai Jász-Nagykun-Szolnok megyében.* Rubicon. 2011/5. sz.
- Dobozi Eszter (1991): „Csak a napnyugtát néztük...” *Elhurcolt magyar nők a Donyecben.* Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Dupka György (2004): „Keressétek fel a sírom...” *Szolyvai emlékkönyv 1944-2004.* Intermix Kiadó, Ungvár.
- Füzes Miklós (1990): *Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában 1945-1949.* Formatív Kiadó, Budapest.
- Kormos Valéria-Várhelyi András (1990): *Emberrablás orosz módra.* Kelenföld Kiadó-Magyar Nők Lapja Egyesület, Budapest.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest.
- T. Molnár Gizella (2005): *Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után.* JGYF Kiadó, Szeged.
- Zielbauer György (1990): *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945-1955.* Pannon Műhely Kiadó Kft., Szombathely.
- Zielbauer György (1996): *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése.* Országos Német Önkormányzat, Budapest.